

A ruszok 860. évi támadása Konstantinápoly ellen

KISS MÁTÉ

A ruszok 860. évi támadásának történetét Alekszandr A. Vasziljev 1946-ban megjelent munkájában részletesen feldolgozta és azóta is alpműnek számít,¹ de bizonyos megállapításait a tudomány már meghaladta. Nem könnyű feladat erről az elszigeteltnek tűnő eseményről jól felépített gondolatmenetben írni, mivel – mint majd látjuk – szinte minden pontján kapcsolódik a korai orosz történelem legvitatottabb problémáihoz. Az ókeletiszláv *PVL*² szerint ez az időszak „Ruszföld” történetének kezdete,³ s mint a népek korai történeteiben általában, itt is a kétes megbízhatóságú legenda vagy a szóbeli hagyomány keveredik a „biztos” forrásokból megismerhető egykor volt (vélt) valóság hiányos mozaikdarabjaival. Az alábbi rövid áttekintésben megvizsgálom a támadás hátterét, menetét, kimenetelét és jelentőségét a Rusz és Kelet-Európa történetében.

A támadás háttere

Az első gondolkör a rusz támadás hátterével kapcsolatban az elszigeteltség kérdése. A kutatásban ma már nem vita tárgya, hogy a skandinávok jelentős mértékben (a mérték tényleges jelentőségében persze nincs nyugvópont) hozzájárultak a mai Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna előképének tekinthető Rusz elnevezésű politikai formáció kialakulásához.⁴ Ez a jelenség – azaz a skandináv népesség területfoglalása Skandinávián kívül – nem egyedi eset Kelet-Európában, máshol is megfigyelhető (Anglia, Írország, Skócia, a mai Észak-Franciaország [Normandia], Izland, Grönland stb.). Ezzel a folyamattal párhuzamosan indítottak a normannok katonai akciókat, melyek céljai változók voltak, a zsákmányszerzéstől, az adóztatástól, a kereskedelmi és politikai megfontoláson át, egészen bizonyos területek megszerzéséig, vagy ezek kombinációjáig.⁵ E tanulmány tárgya leginkább az első csoporthoz tartozik, azaz elsősorban a zsákmányszerzés motiválhatta. Hiba volna azonban ezt önmagában, szigorúan az orosz történelem epizódjaként értelmezni, kiragadva a viking korra jellemző hadjáratok sorából.

A viking kor nyitányát a történettudomány 793-ra teszi, amikor a northumbriai Lindisfarne kolostorát támadás érte. A 9. század első felében a

¹ VASILIEV 1946.

² A kezdősoráról *Poveszty vremennih let*, magyarul *Régmúlt idők elbeszélése* néven ismert munka. Rövidítve: *PVL*.

³ LIHACSOV 1950, 17; PVL 2015, 28.

⁴ MORDOVIN 2006, 118–162; KLEJN 2013, 27–38.

⁵ BRØNDSTED 1983, 32–39.

vikíngék katonai aktivitása kiterjedt Európa jelentős részére.⁶ 844-ben az Ibériai-félsziget partvidéke vált áldozatukká, majd 859-ben újra megjelentek, de ez a hadjárat már jóval nagyobb szabású volt, mint az előző. A támadás két vezére, Hasting és Björn Járnsíða (Vasbordájú Björn) voltak. A vikíng sereg először Ibéria partvidékén pusztított, majd délnek hajózott, átkelt a Gibraltári-szoroson, és rászabadult a Földközi-tenger medencéjének nyugati felére. Pusztítottak az Ibériai-félsziget délkeleti partvidékén, Észak-Afrikában, a Nyugati Frank Királyság déli területein, és elhajóztak egészen Itáliáig.⁷ Kérdés, vajon elmerészkedtek-e a Bizánci Birodalomig is?

A *Chronicon Venetum* is beszámol egy Konstantinápoly elleni normann (*normannorum gentes*) támadásról, amit hagyományosan a ruszok támadásával azonosítanak, de összehasonlítva a többi kútfővel, a lényeges pontokon jelentős különbségeket vehetünk észre, amelyek minimum arra engednek következtetni, hogy két különböző hagyománnyal van dolgunk, vagy arra, hogy két különböző támadást adnak elő.⁸ Az ókeletiszláv és görög forrásokban 200 hajó és a támadók veresége szerepel, míg a latin kútfőben 360 hajóról és normann győzelemről értesülünk.⁹ Korábban említettem, hogy a vikíngék 844-ben támadtak először az Ibériai-félszigetre, majd 859-ben a Gibraltári-szoroson keresztül behatoltak a Földközi-tenger medencéjébe. Ez a hadjárat egészen 861/862-ig tartott és a Mediterráneum nyugati fele bizonyosan áldozatává vált, ám van két 10. századi forrás, melyek szerint a normannok egészen a Bizánci Birodalomig is eljutottak. Ibn al-Qūṭīya és a *Chronicon Sebastiani Salmanticensis Episcopi* adja az alapot ahhoz a feltételezéshez, hogy a normannok a Földközi-tenger irányából, azaz délről is fenyegették a bizánci fővárost,¹⁰ és felmerült, hogy a *Chronicon Venetum* is ezt örökölte meg. A kutatás napjainkban alapvetően egy támadással számol. Érdekes feltevést olvashatunk Pritsaktól, aki szerint Hasting és Björn a két rusz vezérrel, Aszkolddal és Gyirrel lenne azonos.¹¹

Előzmények: bizánci-rusz kapcsolatok 860 előtt

„[...] észrevétlen, jelentéktelen s egészen az ellenünk végrehajtott betöréséig ismeretlen [volt e nép] [...]”¹² Ezzel nem kevesebbet állít Phótiosz konstantinápolyi pátriárka, mint hogy a bizánciaknak 860-ig nem volt különösebb tudomása a támadók létezéséről. A helyzet azonban más. Aligha lehetséges, hogy a bizánci kormányzat, vagy akár a diplomáciában jártas Phótiosz ne ismerte volna őket.¹³ Az igaz, hogy korábban nem bukkannak fel a

⁶ LOGAN 2003, 35–57, 112–124.

⁷ STEFÁNSSON 1909, 31–42; SCHEEN 1996, 68–72; LOGAN 2003, 124–128.

⁸ VASILIEV 1946, 17–34.

⁹ A támadás forrásaira vö.: VASILIEV 1946, 17–34, 90–113; KUZENKOV 2003.

¹⁰ Ibn al-Qūṭīya munkájára vö.: JAMES 2009, 101; a *Chronicon Sebastiani* tudósítására vonatkozóan vö.: CHRONICON SEBASTIANI 1853, 1124.

¹¹ PRITSAK 1981, 181–182.

¹² SZVÁK – SZILI 2009, 60.

¹³ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 51–52.

ruszok a bizánci forrásokban, ám van olyan írott adat, amely egyértelmű tanúbizonyságát adja a korábbi magas szintű politikai kapcsolatoknak: az *Annales Bertiniani* 839. évi bejegyzése. E szerint rusz (*rhos*) követek jártak Theophilosz bizánci császár (829–842) udvarában, akiket egy saját követség keretén belül küldött tovább Jámbor Lajos frank császárhoz (814–840) Ingelheimbe, ahol kiderült róluk, hogy egy bizonyos *chacanus* a vezetőjük, és skandináv származásúak.¹⁴ A politikai kapcsolatok megléte utalnak az egykori Rusz északi területein és Dániában előkerült bizánci pecsétek is.¹⁵ Az *Annales Bertiniani* információi körüli bizonytalanság számos találgatásra adott okot. A követek a „barátság” megerősítéséért mentek Konstantinápolyba. Ismerve Bizánc nehéz katonai helyzetét és a birodalom diplomáciai érdeklődésének egyértelmű nyomait északon, valamint azt, hogy ebben az időszakban Európa-szerte próbált szövetségesre találni, nem tűnik valószínűtlennek az a feltételezés, hogy Theophilosz a dánokat próbálta a rusz követeken keresztül bevonni az arabok elleni háborúba.¹⁶

A rusz-bizánci kapcsolatok 860 előtt az *Annales Bertiniani* alapján nem tűnnek rossznak. Az a felvetés bizonytalan, miszerint a ruszok már korábban megtámadtak bizánci területeket, mivel az ennek alapjául szolgáló források (Amasztriszzi Georgiosz és Szurozsi Szytyefan életírásai) későiek, de nem is veti el őket a kutatás egyértelműen.¹⁷ A Rusz ilyen korai történetéről az írott források inkább kérdéseket vetnek fel, mintsem válaszokat adnának. Az *Annales Bertiniani*ről fentebb már volt szó. A muszlim források (Ibn Hordābeh és Ibn al-Faḳīh al-Hamaḏānī) szerint a ruszok kereskedők voltak, akik egészen Bagdadig is eljutottak áruikkal és a bizánciakkal is kapcsolatba kerültek útjuk során.¹⁸ Az bizonyos, hogy a Rusz központi területeit a Lagoda-Ilmeny tavak vidékén kell keresni, amely a rusz követség otthona is lehetett. Két fontos település került itt feltárára: Sztaraja Ladoga és Rjurikovo Gorogyiscse.¹⁹

Hatalmi változások a Ruszban?

Mi történhetett tehát? A *PVL* a 862. év alatt tartalmaz egy történetet arról, hogy az északi törzseket adóztató varégoikat a helyiek elűzik, de egyenlenség támad közöttük és egymás ellen fordulnak. A rend helyreállítása érdekében behívják uralkodni a három rusz (varég) testvért, Rjurikot, Szineuszt és Truvort, akiket fegyveres kíséretük is követ. Két testvére halála után Rjurik egyedül gyakorolja a hatalmat. Két embere, Aszkold és Gyir, mindketten bojárók, elkéredzkedtek Konstantinápolyba nemzetségükkel együtt, de útközben birtokba vették Kijevet és ott is maradtak. A történet szerint később (866) ők lettek a Konstantinápoly

¹⁴ ANNALES BERTINIANI 1883, 19–20; vö. HKÍF 1995, 183–184.

¹⁵ ANDROSHCHUK 2013, 149–151; ANDROSHCHUK 2016, 95–97.

¹⁶ DUCZKO 2004, 41–50; ANDROSHCHUK 2016, 95–97.

¹⁷ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 31; DUCZKO 2004, 44.

¹⁸ KMOŠKÓ I/1. 1997, 122, 140.

¹⁹ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 27–50; JANSSON 1997, 27–37; DUCZKO 2004, 60–64.

elleni támadás vezetői.²⁰ Ennek a homályos és meseszerű történetnek a tartalmi lényege a hatalomváltás. Feltételezhető, hogy valamilyen belső változás zajlott a Ruszban, amire valamilyen külső nyomás, új fegyveres csoportok érkezése adhat magyarázatot. A dendrokronológiai vizsgálatok alapján Sztaraja Ladogát és Rjurikovo Gorogyiscét valamikor 863 és 870/871 között súlyos károk érték,²¹ amik ugyancsak erőszakos eseményekre utalhatnak. A két adat összekapcsolása természetesen önkényes. Az sem biztos, hogy csupán egy adott körülmény járult hozzá a külpolitikai szemléletváltáshoz. Sajnos a mélyebb okok és összefüggések talán örökre rejtve maradnak. Azonban figyelembe véve a tágabb kontextust, annyit feltételezhetünk, hogy a 860-as támadásnak köze kellett legyen az Európa-szerte megfigyelhető viking támadásokhoz. Ez a környezet pedig közvetlenül érinthette a skandináv gyökerekkel rendelkező, és Skandináviával ténylegesen is kapcsolatot tartó kelet-európai Ruszt.

A hadjárat vezetői: Aszkold és Gyir

A *PVL* szerint a két varég, Aszkold és Gyir Rjurik emberei voltak, akik engedélyt kaptak Rjuriktól, hogy Konstantinápolyba utazzanak. Útjuk során érkeztek Kijevhez, amely a történet szerint akkor kazár fennhatóság alatt állott, de ott maradtak és uralmuk alá hajtották a várost. A 866. év alatti bejegyzés szól a bizánci főváros elleni sikertelen akciójukról. Később, már a 882. évnél olvashatunk Aszkold és Gyir haláláról. Oleg és Igor öletik meg őket és veszik át a hatalmat Kijevben.²²

Két dolog merül fel velük kapcsolatban: valós vagy fiktív személyek voltak-e, illetve (amennyiben valóságosak) vezethették-e a támadást? Gyanúnkat erősítik a motívumok: három testvér alapítja Kijvet (Kij, Scek, Horiv), három testvér érkezik uralkodni (Rjurik, Szineusz, Truvor),²³ két testvér irányítja Kijvet (Aszkold, Gyir). Az egészen bizonyos, hogy mindkettejük neve skandináv eredetű (Høskuldr és Dýri). Kétséges, hogy van-e összefüggés a Mas'ūdīnāl olvasható *ad-Dayr* név és a Gyir személynév között.²⁴ Gyakorlatilag minden, ami felmerült velük kapcsolatban, merő hipotézis. Például az, hogy Aszkold keresztény volt, mivel a sírja fölé később Szent Miklós tiszteletére emeltek templomot,²⁵ vagy az, hogy a magyarok vazallus helytartói lettek volna Kijevben.²⁶ Ez utóbbi azért is problémás, mert nem tudjuk, pontosan mikor regnálhattak a városban, csak annyit, hogy közvetlenül a Rjurikok előtt, ami a

²⁰ Az esemény a 862. év alatt szerepel, azonban a bejegyzésnek van belső kronológiája. Itt kerül elmesélésre a varégek behívásának története, azaz Rjurik, Szineusz és Truvor megérkezése a Ruszba. Rjurik két testvére azonban két évvel később meghal, Aszkold és Gyir pedig csak ezután foglalják el Kijvet. A kronológia megalkotójának gondatlanságát mutatja, hogy ennek ellenére a 864. év alatt semmilyen esemény nem szerepel (DUCKO 2004, 81; LIHACSOV 1950, 18–19; PVL 2015, 30–32).

²¹ FRANKLIN – SHEPARD 1996, 55–56; DUCZKO 2004, 78–83.

²² LIHACSOV 1950, 18–20; PVL 2015, 31–33.

²³ LIHACSOV 1950, 12–13, 18.; PVL 2015, 22, 30–31.

²⁴ KMOŠKÓ I/2. 2000, 200; DUCZKO 2004, 204–205.

²⁵ BOBA 2005, 19.

²⁶ VERNADSKY 1939, 200–201.

régészeti megfigyelések és az írott források új értelmezése alapján a 10. századnál korábbra nemigen tehető.²⁷

Személyük mégsem tűnik egyértelműen fikciónak, ha történetük mozgatórugóit vesszük szemügyre. Rjurik druzsinájához (fegyveres kíséretéhez) tartoztak, és Konstantinápolyba indultak. Bár a *PVL* itt nem árulja el pontosan miért, de a korban elterjedt szokássá vált a bizánci császár seregében varég zsoldosként szolgálni. A harcos itt vagyonna és hírnévre tehetett szert, amire kiváló példa Haraldr Sigurðarson esete.²⁸ Oleg és Igor ölettek meg a varég testvérpárt, ami abban a korban a viták és a politikai nézeteltérések gyakori megoldásának számított.

Az erre a korra valóban jellemző élethelyzetek ellenére világos a *PVL* szövegének megszerkesztettsége és tendenciózussága, amivel a lejegyzők a Rjurikok Kijev feletti hatalmát és a dinasztia legitimitását voltak hivatottak alátámasztani. Ennek tudható be, hogy Oleg szájába a következőket adják az Aszkolddal és Gyirrel történt találkozáskor: „*Ti sem fejedelmek, sem fejedelmi nemzetségből valók nem vagytok, de én fejedelmi nemzetségből vagyok.*”²⁹ A másik probléma az, hogy a *PVL* szerint általuk vezetett hadjárat az alább bővebben tárgyalandó okok miatt nem indulhatott abból a városból, amelyben uralkodtak, azaz Kijevből.

Mindehhez hozzájárul még a *PVL* szövegével rokon *Novgorodi I. évkönyv spontán keletkezett későbbi szerkesztésének*³⁰ tudósítása,³¹ amelyben a testvérpárnak semmi köze nincs sem Rjurikhoz, sem a 860-as támadáshoz. A városalapító Kij, Scek és Horiv halála után tűnnek fel és veszik át a hatalmat. Háborúznak az ulicsokkal és a drevljánokkal, később pedig következik haláluk ismert története.³²

Aszkold és Gyir megítélése a források ellentmondásai miatt nem egyértelmű. Ami közös a *PVL* és *NPL* által előadott verziókban, hogy mindketten Kijevhez kötődnek közvetlenül a Rjurik-dinasztia korszaka előtt. Úgy vélem, emiatt működésük lehetséges idejét sem lehet a 860. évi hadjáratához kötni, sokkal inkább a 9–10. század fordulójának időszakához. Mindazonáltal nem hiszem, hogy személyük fikció lenne. A viking kor hadjáratainál megjelenő ambiciózus vezérekhez hasonlatosak, akiknek a személyéhez és tetteihez időnként mondai

²⁷ ZUCKERMAN 1995, 259–270; FRANKLIN – SHEPARD 1996, 53–54; DUCZKO 2004, 84., 219–220; ANDROSHCHUK 2016, 97.

²⁸ BLÖNDAL – BENEDIKZ 2007, 25–31, 54–102. A *PVL* a 912. év alá beillesztett szerződésben utal a bizánci császár seregébe belépni szándékozó ruszokról: „*Ha pedig háborúba toboroznak hadat, és ezek (ti. a ruszok) meg akarják tisztelni a császárokat, bármennyien is jönnek és bármikor, és a saját akaratukból császároktól kívánnak maradni, legyen akaratuk szerint.*” (LIHACSOV 1950, 28; *PVL* 2015, 43).

²⁹ LIHACSOV 1950, 20; *PVL* 2015, 33.

³⁰ A továbbiakban: *NPL*.

³¹ Az *NPL* a *PVL*-hez hasonló szöveget őrzött meg, mégis jelentős különbségek figyelhetők meg bennük. Lehetséges, hogy ez az évkönyv őrizte meg az ún. *Kezdeti évkönyv-kompozíciót*, amely aztán a *PVL* forrásává vált (ZUCKERMAN 1995, 259–260; SZVÁK – SZILI 2009, 206–207).

³² *NPL* 1950, 106–107; SZVÁK – SZILI 2009, 200, 202.

elemeket, fiktív cselekményeket kapcsolt az utókor. Aszkold és Gyir esetében is hasonlóval állhatunk szemben. Volt, akiknek sikerült a hosszú távú érvényesülés, mint nyugaton Rollónak, vagy keleten a félig legendás Rjuriknak, vagy a bizonyosan „hús-vér” Olegnek, akinek a haláláról a *PVL* skandináv folklórelemeket őrzött meg.³³

Az akció lehetséges menete

A sereg indulási helye alatt azt a szűkebb területet értem, amely politikai és gazdasági jelentőségénél fogva alkalmas lehetett ilyen vállalkozás megszervezésére, az oda gyülekező sereg (vagy annak egy részének) ideiglenes ellátására. Maga a sereg valószínűleg tágabb földrajzi régióból toborzódott. A Kijevből való indulás³⁴ alapja a *PVL* közlése, amely szerint Aszkold és Gyir innen indult a császárváros ellen. Ezzel szemben semmilyen régészeti bizonyítékunk nincs, amely jelentős skandináv jelenlétre utalna ekkor Kijevben. A *PVL* szerkesztője anakronisztikus módon kreált Kijevből jelentős központot a 9. századra vonatkozóan és helyezte oda a skandináv-ruszokat. A „Rusz városainak anyja” a 10. században juthatott a terjeszkedő ruszok kezére.³⁵ A másik helyszín a Tamany-félszigeti Tmutorokany. Emellett szóló érv, hogy a magyar törzsszövetség jelenléte kizárja az északabbról való indulás lehetőségét.³⁶ A magyar-rusz kapcsolatokról ebből az időszakból az *Annales Bertiniani* bizonytalanul idekapcsolható adatán kívül nem maradt fenn írott forrás, így csak közvetett módon következtethetünk a közöttük lévő viszonyra. 860-ig nincs okunk rossz kapcsolatot feltételezni. A muszlim források a kutatás általános véleménye szerint a 870–880-as (~910–920?) évekre vonatkoznak, melyekben viszont megjelenik az ellenségeskedés képe.³⁷ Ez azonban a 860 után megfigyelhető rusz katonai aktivitás megnövekedésével köthető össze. A legfontosabb pedig, hogy Kijevhez hasonlóan itt sem mutatható ki skandináv központ a 9. század közepén. Tmutorokany valamikor a 10. század harmadik negyedében került a ruszok uralma alá, a *PVL* először a 988. év alatt említi.³⁸

A rusz sereg valahonnan a Ladoga-Ilmeny tavak vidékéről indulhatott el.³⁹ A Fekete-tengert a vízi utakon keresztül érték el, de hogy melyeken, az vita tárgyát képezi. Ibn al-Faḡīh al-Hamaḡānī és Ibn Ḥordāḡbeh szerint a ruszok a „Római-tengeren” Bizánc felé utaznak és a bizánciak tizedet szednek tőlük, de elindulhatnak a „szlávok folyóján” is, ami a Dont és a Volgát is jelölheti, és akkor a kazárok szednek tőlük tizedet, onnan pedig a Kaszpi-tengerhez mennek, de

³³ LIHACSOV 1950, 29–30; ARNOLD 2010, 88; PVL 2015, 45.

³⁴ VASILIEV 1946, 174.

³⁵ ZUCKERMAN 1995, 259–270; FRANKLIN – SHEPARD 1996, 53–54; DUCZKO 2004, 84, 219–220; ANDROSHCHUK 2016, 97.

³⁶ FONT 2005, 120–121.

³⁷ ZIMONYI 1996, 49–58; ZIMONYI 2005, 229–243.

³⁸ LIHACSOV 1950, 83; DUCZKO 2004, 84; PVL 2015, 97.

³⁹ DUCZKO 2004, 82.

akár Bagdadig is eljuthatnak.⁴⁰ Arról nem értesülünk, hogy a „Római-tenger” felé hogyan jutnak el a ruszok. Maga a „Római-tenger” jelölhette a Földközi-tengert és a Fekete-tengert is.⁴¹ Földrajzi okok miatt ebben az esetben inkább az utóbbira gondolhatunk. Az eseményeknél jóval később keletkezett *PVL* szerint létezett egy, „a varégoktól a görögökig vezető út”. E szerint az útvonal a következő: Balti-tenger, Ladoga-tó, Volhov-folyó, Ilmeny-tó, Lovoty-folyó, Dnyeper.⁴² A 10. század közepén keletkezett *De Administrando Imperio*⁴³ igen részletes leírást tartalmaz a ruszok Bizáncba vezető útjáról. Ez alapján a Dnyeperen hajóznak alá, majd a Fekete-tenger nyugati partvonala mentén jutnak el a birodalomba.⁴⁴

Három régészeti lelet (két kardmaradvány és egy csónakszegecs) alapján felmerült, hogy a ruszok esetleg a Donyec folyót használták közlekedésre.⁴⁵ Ez a három lelet áll szemben azzal a forrásokban hagyományosnak mondható – bár kétségkívül nem a támadással egyidős, hanem későbbi – felfogással, miszerint a ruszok Bizánc felé menet a Dnyeperen hajóztak. A Dnyeper elfogadása mégsem olyan egyértelmű, mert a 10. századnál korábban nem fogható meg a rusz jelenlét ennek a folyónak a középső szakaszán.⁴⁶

Viszonylag sok információ áll rendelkezésre a ruszok által használt vízi utakról, azonban van egy körülmény, amit hangsúlyozni kell: ezek alapvetően a ruszok kereskedelmét hivatottak bemutatni, nem a hadviselésüket. Természetesen a kettő nem választható el élesen egymástól, hiszen a rendelkezésre álló folyók ugyanazok mindkettő esetében, de nem biztos, hogy szerencsés kizárólag ott keresni a rusz sereg útvonalát, ahol a kereskedelmi tevékenységük már világosan kimutatható. Itt egy egyszeri hadi eseményről van szó, ami felülírhatta a kereskedelemben meghonosodott szokásokat.

A támadás útvonalának meghatározásakor két szempontot érdemes szem előtt tartani: az első, hogy a viking támadásokat nem feltétlenül kell összekapcsolni az általuk használt kereskedelmi útvonalakkal, vagyis egy hadjárat útvonala nem feltételezi automatikusan a már megszokottá vált kereskedelmüket ugyanott, amire jó példa a 859-ben kezdődő Földközi-tengeri portyázás. A második érv a nomád népek okozta fenyegetésből indul ki.⁴⁷ A ruszok útjába kerülő népek (magyarok, kazárok) olyan erőt képviseltek, amit nem hagyhattak figyelmen kívül, és nem is tették. Mas^cüdi ír arról, amikor a ruszok egy portyájuk alkalmával Kazárián keresztül akartak áthaladni: „*üzenetet küldtek a kazár királynak, hogy országain átkelve folyóján lefelé haladva, a kazárok folyójába behatolva, a Kazár-tengerbe vagyis, amint említettük,*

⁴⁰ KMOSKÓ I/1. 1997, 122, 140.

⁴¹ ZIMONYI 2015, 204–230.

⁴² LIHACSOV 1950, 11–12; PVL 2015, 20–21.

⁴³ A továbbiakban: *DAI*.

⁴⁴ DAI 2003, 57–63.

⁴⁵ ANDROSHCHUK 2016, 97.

⁴⁶ SHEPARD 2010, 19–22; ANDROSHCHUK 2013, 166–172; ANDROSHCHUK 2016, 99–100.

⁴⁷ FONT 2005, 120–121.

*Ĝurĝān, Tabaristān és más (perzsa) barbárok tengerébe juthassanak el, azon föltétel mellett, hogy a zsákmány felét, amelyet ama tenger mentén lakó nemzetektől fognak elprédálni, nekik adják.*⁴⁸ Úgy tűnik, a ruszok készek voltak tárgyalni, és nem gondolom, hogy ez ne lett volna igaz akár a magyarokra is, főleg a Mas^cūdī által leírt feltételek mellett. A *DAI* 9. fejezete szerint a Dnyeperen hajózó ruszokat a besenyők fenyegették,⁴⁹ ami inkább azt a gondolatot erősíti, hogy még ezt a kockázatot is képesek voltak az utazók felvállalni, nem csak a természeti adottságokból, például a Dnyeper zuhatagaiból fakadó nehézségeket. Összességében nincs olyan szilárd érvünk, amivel meglehetősen bizonyossággal megállapíthatnánk a rusz sereg pontos útvonalát.

A támadás időpontjára vonatkozóan az alapot sokáig a *PVL*-ben található két évszám adta, mivel a 852. és a 866. év alatt is tudósít róla,⁵⁰ de a Brüsszelben talált ismeretlen szerzőjű görög nyelvű szöveg szerint a rusz sereg 860. június 18-án jelent meg a város előtt.⁵¹ Tudjuk, hogy a *PVL* kronológiáját utólag alkották meg és igen megbízhatatlannak számít.⁵² A konkrét katonai eseményekről keveset tudunk, a forrásokból összeállítható kép a következő: Phótiosz a támadók megjelenésének hirtelenségét hangsúlyozza. A bajt tetézte, hogy III. Mihály császár nem tartózkodott ekkor a fővárosban, mert éppen az arabok ellen harcolt. A támadók a város környékét pusztították, de nem korlátozódott tevékenységük csupán ide. Nikétasz szerint a ruszok a Márvány-tenger északi partvidékének szigeteit is kifosztották. A fordulópontot az az epizód jelenti, amikor a császár, meghallván a veszélyt, visszatért a fővárosba, ahol Phótiosszal imádkoztak. A Szent Istenszülő ruháját ezután belemerítették a tengerbe, s erre egy vihar hatalmas pusztítást végzett a ruszok hajói között, akik ezután hazatértek. Phótiosz ilyen aktusról nem emlékezik meg, csupán arról, hogy az Istenanya ruháját körbe hordozták, mire a ruszok megmagyarázhatatlanul hazatértek. Theophanész folytatója annyit említ, hogy a támadás felhagyása előtt a ruszok telítődtek az Úr haragjával, amiért Phótiosz imádkozott.⁵³

Sikerként vagy kudarcként értékelhetjük a végkifejletet? A ruszok vállalkozását a források végeredményben kudarcként állítják be. A támadóknak nem sikerült Konstantinápoly elfoglalása és az isteni akarat is megtizedelte flottájukat vihar képében. Fel kell tennünk a kérdést, hogy bár a támadók elsődleges célja a zsákmányszerzés lehetett, mennyire lehetett valódi céljuk a város elfoglalása is? Ha hallottak annak gazdagságáról, bizonyára hallottak annak védelméről is. Mindenesetre abból, hogy a források alapján a ruszok nem

⁴⁸ KMOŠKÓ I/2. 2000, 175.

⁴⁹ *DAI* 2003, 57–63.

⁵⁰ *LIHACSOV* 1950, 17, 19; *PVL* 2015, 28., 31.

⁵¹ *VASILIEV* 1946, 145–149; *FRANKLIN – SHEPARD* 1996, 51.; *KUZENKOV* 2003, 156; *DUZCKO* 2004, 83.

⁵² *FONT* 1996, 126–127; *FONT* 2015, 259–260.

⁵³ A forrásokra vö.: *VASILIEV* 1946, 90–13; *LIHACSOV* 1950, 19; *NPL* 1950, 105; *KUZENKOV* 2003; *SZVÁK – SZILI* 2009, 57–62, 66, 101, 198–199, 219–220; *PVL* 2015, 31–32; A rekonstrukciókra vonatkozóan vö.: *VASILIEV* 1946; *FRANKLIN – SHEPARD* 1996, 50–58; *DUZCKO* 2004, 83–86.

törekedtek a város bevételére, úgy tűnik, hamar felismerték lehetőségeiket és korlátait. A források tanúsága szerint igen jól megszédtek magukat a várost körülölelő vidéken, a rusz sereg „*följutott a roppant gazdagság ragyogó csúcsára*” – írja a pátriárka.⁵⁴ Akár még el is hihetnénk a vihar meséjét, de Phótiosz semmi ilyesmit nem említ. Ezt a motívumot később toldották hozzá a történethez, amivel meg lehetett magyarázni az ellenség elvonulásának okát, és amivel el lehetett kendőzni azt a tehetetlenséget és szégyent, ami a birodalmat érte. Forrásaink semmilyen földhöz ragadt magyarázatot nem adnak a ruszok elvonulásának okára. Phótiosz szerint „*Váratlan megváltásban részesültünk.*”⁵⁵ A ruszok hazatérésének valós(abb) körülményei talán mégis kivethetők a sorok között. Bár a várost nem sikerült, valószínűleg nem is akarták elfoglalni, a környező vidék kifosztásából hatalmas zsákmányra tettek szert. Mindeközben a várost is tudatosan sakkban tarthatták, a bentlakók pedig felmentő sereg hiányában az Istenanyához fohászkodtak és a támadók tényleg hazatértek – a környék felprédálása után. Véleményem szerint, a bekezdés elején feltett kérdésre a válasz: inkább siker.

A támadás után

A támadás utáni időszak történéseiről Phótiosz 867-es leveléből értesülünk. A pátriárka örömmel szól arról, hogy a ruszok nemcsak hogy önként keresik a barátságot Bizánccal, de egy püspököt is befogadtak a keresztény hit terjesztésének előmozdítására.⁵⁶ Hogy valójában mennyire hajtották önként fejüket a keresztvíz alá, és főképp mennyien, erősen kétséges. Tény, hogy a kereszténység fokozatosan teret nyert a Ruszban, de igazán csak Vlagyimir kijevi nagyfejedelem (978–1015) uralkodása alatt vett lendületet, egy olyan uralkodó által, aki maga is erősen híján volt a keresztény erkölcsöknek.⁵⁷ A kérdést onnan is meg lehet közelíteni, hogy milyen érdekek fűződtek a kibéküléshez? A ruszok közeledése nehezen magyarázható, de feltehető, hogy esetleg a 860 előtti viszonyt igyekeztek helyreállítani, s a kereskedelmi kapcsolatokat kívánták fejleszteni,⁵⁸ amelyek ekkor alig mutathatók ki.

Bizánci oldalról nézve a ruszok egy új fenyegetést jelentettek, amit a diplomácia eszközeivel próbáltak elhárítani. Ezt a célt szolgálta a ruszok „barátokká” és „alattvalókká” fogadása, valamint a kereszténység terjesztésére tett erőfeszítés. De volt más módszer is a külső veszély elhárítására. Bizánc törekedett a diplomáciai megoldásra és csak végső esetben vett igénybe fegyveres erőt, de lehetőség szerint akkor sem a sajátját. A *DAI* nagyon szemléletes képet nyújt más népek haderejének a birodalom érdekében történő felhasználásáról. A *DAI* a 10. századra vonatkozóan azt írja: „*A rómaiak e*

⁵⁴ SZVÁK – SZILI 2009, 60–61.

⁵⁵ SZVÁK – SZILI 2009, 62.

⁵⁶ SZVÁK – SZILI 2009, 64–65.

⁵⁷ FONT 1998, 34–39.

⁵⁸ HURBANIČ 2005, 111.

császári városába sem tudnak eljutni az oroszok se háború, se kereskedés végett, csak ha a besenyőkkel békében vannak [...]”, mivel azok képesek megtámadni a hajóik vontatásával bajlódó ruszokat.⁵⁹ Ez a fenyegetés azonban 860 előtt nem létezett. A besenyők 10. századi szálláshelyét még korábban, a 9. században a magyarok foglalták el, és a *DAI* analógiáját figyelembe véve nem alaptalan feltételezni, hogy Bizánc hasonló módon tekintett a magyarokra, mint később a besenyőkre.⁶⁰ A kapcsolatnak egy példáját ismerjük 861-ből, tehát rögtön a támadás után, amikor a Konstantin-Cirill vezette misszió találkozott a kazárokkal és a magyarokkal. Kérdés, hogy tekinthető-e ez egyfajta bizánci közeledésnek, illetve a 860-as eseményekre adott válasznak, a ruszok elleni élel? Egyértelmű választ adni nem lehet, mivel Konstantin-Cirill életírása⁶¹ nem a diplomáciai vonal bemutatására helyezte a hangsúlyt, de ezeknek a találkozásoknak erőteljes politikai töltete volt.⁶²

Összefoglalás

A 860. évi támadás sok tekintetben rejtélyes. Rejtélyes előzményeiben, hiszen magukról a skandináv-ruszokról is alig tudunk valamit, de amit igen, az békés tevékenységükre utal. A Konstantinápoly elleni akció beleillik az Európát pusztító viking támadások sorába, és feltételezhetjük, hogy ez a Rusz belső berendezkedésére is hatással volt. A Rjurik és testvéreinek behívásáról szóló történet és a régészeti adatok, ha nem is kapcsolhatók össze közvetlenül, mégis egy olyan folyamat részeinek tekinthetők, melyek megalapozzák a Rusz expanzív külpolitikáját, hosszú távon a Kijevi Rusz megalapítását és Kelet-Európa jelentős katonai erejévé válását. Rejtélyes az akció lefolyásában is, mert részleteiben nem ismerjük, még a Konstantinápoly körüli eseményeket sem. Aszkold és Gyir alakját valószínűleg később kapcsolhatták az eseményhez, de történelmi alakok lehettek. Vitatható a hadjárat kimenetele is. Bár forrásaink kudarcról számolnak be, semmilyen jól megfogható okot nem adnak rá. Véleményem szerint rusz szempontból sikeres volt az akció, hiszen úgy sikerült gazdag zsákmányra szert tenniük, hogy közben nem, vagy alig ütköztek ellenállásba. A hadjárat utóéletéről is inkább feltételezésekkel élhetünk. A ruszok motivációit nehéz megragadni, míg Bizáncnak aligha hiányzott egy újabb fenyegetés. A magyar vonatkozás lehetősége is felmerül, egyrészt a hadjárat útvonala, másrészt a bizánci diplomácia lépései kapcsán. Az bizonyos, hogy a hadjárat a Rusz kelet-európai történetében mérföldkönek számított, a pátriárka szavaival élve: „*nevet szerzett magának*”⁶³ – politikai-katonai értelemben biztosan.

⁵⁹ *DAI* 2003, 51.

⁶⁰ KAPITÁNYFY 1999, 283–285.

⁶¹ HKÍF 1995, 160; MADGEARU 2006, 193–203.

⁶² HURBANIĆ 2005, 112–113.

⁶³ SZVÁK – SZILI 2009, 60.

Irodalom

- ANDROSHCHUK 2013 = Androschchuk, Fedir: Byzantium and the Scandinavian world in the 9th–10th century: material evidence of contacts. In: Bjerg, Line – Lind, John H. – Sindbaek, Søren M. (ed.): *From Goths to Varangians. Communication and cultural exchange between the Baltic and the Black Sea*. Aarhus 2013, 147–191.
- ANDROSHCHUK 2016 = Androschchuk, Fedir: What does material evidence tell us about contacts between Byzantium and the Viking world c. 800–1000? In: Androschchuk, Fedir – Shepard, Jonathan – White, Monica (ed.): *Byzantium and the Viking world*. Uppsala 2016, 91–116.
- ANNALES BERTINIANI 1883 = Waitz, Georg (ed.): *Annales Bertiniani*. (Monumenta Germaniae Historica) Hannoverae 1883.
- ARNOLD 2010 = Arnold, Martin: Við þik sættumsk ek aldri. Qrvar-Odds saga and the Meanings of Qgmundr Eyþjófsbani. In: Arnold, Martin – Finlay, Alison (ed.): *Making History. Essays on the Fornaldarsögur*. London 2010, 85–104.
- BLÖNDAL – BENEDIKZ 2007 = Blöndal, Sigfús – Benedikz, Benedikt S.: *The Varangians of Byzantium*. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney 2007.
- BOBA 2005 = Boba Imre: Nomádok, normannok és szlávok. Kelet-Európa a 9. században. In: Petrovics István (szerk.): *Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére*. Budapest 2005, 9–28.
- BRØNDSTED 1983 = Brøndsted, Johannes: *A vikingek*. Budapest 1983.
- CHRONICON SEBASTIANI 1853 = Chronicon Sebastiani Salmanticensis Episcopi. Sub nomine Alphonsi ter. ii vulgatum. In: Migne, Jacques Paul (ed.): *Patrologiae cursus completus. Series latina* 129. Paris 1853, 1111–1124.
- DAI 2003 = Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása*. Budapest 2003.
- DUCKO 2004 = Duczko, Wladyslaw: *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*. Leiden–Boston 2004.
- FONT 1996 = Font Márta: Az óoroszl évkönyvek első szerkesztése és forrásai. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest 1996, 119–129.
- FONT 1998 = Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest 1998.
- FONT 2005 = Font Márta: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged 2005.

- FONT 2015 = Font Márta: *A Poveszty vremennih let* mint történeti forrás. In: Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése*. Budapest 2015, 249–278.
- FRANKLIN – SHEPARD 1996 = Franklin, Simon – Shepard, Jonathan: *The Emergence of Rus 750–1200*. London–New York 1996.
- HKÍF 1995 = Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged 1995.
- HURBANIČ 2005 = Hurbanič, Martin: The Byzantine Missionary Concept and its Revitalization in the 9th Century. Some Remarks on the Content of Photius' Encyclical Letter. *Ad Archiepiscopales Thronos per Orientem Obtinentes. Byzantinoslavica* 63 (2005) 103–116.
- JAMES 2009 = James, David: *Early Islamic Spain. The History of Ibn al-Qūṭīya*. London–New York 2009.
- JANSSON 1997 = Jansson, Ingmar: Warfare, trade or colonisation? Some general remarks on the eastern expansion of the Scandinavians in the Viking period. In: Hansson, Pär (ed.): *The Rural Viking in Russia and Sweden*. Örebro 1997, 9–64.
- KAPITÁNYFY 1999 = Kapitányfy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. *Antik Tanulmányok* 43 (1999) 283–285.
- KLEJN 2013 = Klejn, Leo S.: The Russian controversy over the Varangians. In: Bjerg, Line – Lind, John H. – Sindbaek, Søren M. (ed.): *From Goths to Varangians. Communication and cultural exchange between the Baltic and the Black Sea*. Aarhus 2013, 27–38.
- KMOSKÓ I/1. 1997 = Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről I/1*. Budapest 1997.
- KMOSKÓ I/2. 2000 = Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről I/2*. Budapest 2000.
- KUZENKOV 2003 = Кузенков, Павел В.: Поход 860 г. на Константинополь и первое крещение Руси в средневековых письменных источниках In: Столярова Л.В. (отв. ред.): *Древнейшие государства Восточной Европы. 2000 г. Проблемы источниковедения*. Москва 2003, 3–172.
- ЛИНАСОВ 1950 = Лихачев, Дмитрий С.: *Повесть временных лет I*. Текст и перевод. Подготовка текста Д. С. Лихачева, перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова. Москва–Ленинград 1950.
- LOGAN 2003 = Logan, Donald F.: *The Vikings in History*. London–New York 2003.

- MADGEARU 2006 = Madgearu, Alexandru: The place of Crimea and of the Kerch Strait in the strategy of the Middle Byzantine Empire. (7th–12th centuries). *Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia* 5 (2006) 193–208.
- MORDOVIN 2006 = Mordovin Maxim: A normann-elmélet Oroszországban a kezdetektől napjainkig. *Korall* 7 (2006) 118–162.
- NPL 1950 = *Новгородская Первая Летопись старшего и младшего изводов*. Москва–Ленинград 1950.
- PRITSAK 1981 = Pritsak, Omeljan: *The Origin of Rus' I. Old Scandinavian Sources other than the Sagas*. Cambridge–Massachusetts 1981.
- PVL 2015 = Balogh László – Kovács Szilvia (szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése*. Budapest 2015.
- SCHEEN 1996 = Scheen, Rolf: Viking raids on the Spanish Peninsula. *Militaria. Revista de cultura militar* 8 (1996) 67–88.
- SHEPARD 2010 = Shepard, Jonathan: From the Bosphorus to the British Isles: The way from the Greeks to the Varangians. In: Джексон, Татьяна Н. (red.): *Древнейшие государства Восточной Европы 2009 год*. Москва 2010, 15–42.
- STEFÁNSSON 1909 = Stefánsson, Jón: The Vikings in Spain. From Arabic (Moorish) and Spanish sources. *Saga-Book of the Viking Club* 6 (1908–1909) 31–46.
- SZVÁK – SZILI 2009 = Szvák Gyula – Szili Sándor (szerk.): *A normannkérdés az orosz történelemben. I. Források*. Budapest 2009.
- VASILIEV 1946 = Vasiliev, Alexander A.: *The Russian attack on Constantinople in 860*. Cambridge–Massachusetts 1946.
- VERNADSKY 1939 = Vernadsky, George: Lebedia. Studies on the Magyar background of Kievan Russia. *Byzantion* 14 (1939) 179–203.
- ZIMONYI 1996 = Zimonyi István: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajháni-hagyomány. In: Kovács László – Veszprémy László (szerk.): *A honfoglaláskor írott forrásai*. Budapest 1996, 49–59.
- ZIMONYI 2005 = Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Budapest 2005.
- ZIMONYI 2015 = Zimonyi, István: *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayhānī Tradition*. Leiden–Boston 2015.

ZUCKERMAN 1995 = Zuckerman, Constantine: On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo. *Revue des études byzantines* 53 (1995) 237–270.

The Rus' raid on Constantinople in 860

MÁTÉ KISS

The attack on Constantinople in 860 was a milestone of the early history of Rus', however, it cannot be considered to be a solemn episode of Russian history but as an event of the Viking attacks devastating different parts of Europe at this time. The people of Rus' trading in Eastern Europe were mainly Scandinavian by origin and we know very little about their relations with the Byzantine Empire before 860. We may suppose peaceful relations between Byzantium and the Rus' in the first half of the 9th century. The background of the raid is rather obscure. The *Primary Chronicle (PVL)* tells the story of the so-called „calling-in of the Varangians”: Rurik, Sineus and Truvor in the year of 862. It is important to emphasize the untrustworthiness of the early chronology of *PVL*. On the basis of dendrochronology, Staraja Ladoga and Rurikovo Gorodische were heavily damaged in the 860's. We can assume that new warlike Norse groups arrived in the Rus'. The motive of the attack, presumably, was the desire for booty. The military action could not be launched from Kiev, nor from Tmutorokan' but from the region of lakes Ladoga and Ilmen'. The route of the army is uncertain as well. but there are arguments in favour of the Dnieper. According to the *PVL*, the two semi-legendary Varangians, Askold and Dir headed the expedition against Constantinople. In my view, they were real persons but they were not able to lead the attack. The Rus' army plundered the surroundings of the city. The result of the action is very debatable because of two reasons. First, the attackers were not able to capture the city itself and I think it was not their main goal because the surroundings were rich enough for them. Second, according to some later sources, the Rus' fleet were destroyed by the will of Holy Virgin but the contemporary patriarch Photios mentioned nothing that would refer to it. The sources do not give any rational reason at all. In my opinion, the raid was successful. After the attack a Rus' embassy came to Constantinople to be baptized. The reason of this is also questionable but the normalization of relationship was in the interest of both. Presumably, the aim of Constantine-Cyril's mission was to persuade the Khazars and Magyars to disallow the Rus' army to pass through their territories into the Empire.